Αθηναϊκό Ακαδημαϊκό Περιοδικό - Τόμος 6, Τεύχος 2, Οκτώβριος 2026 - Σελίδες 89-92

Βιβλιοπαρουσίαση

Αντώνη Λ. Σμυρναίου
Παιδαγωγική του πολέμου
Φιλοσοφικές και ιστορικές συζυγίες
(Αθήνα: Εκδόσεις Αρμός, 2025)

Νίκος Σιδέρης
Ψυχίατρος, Ψυχαναλυτής, Συγγραφέας,
Διευθυντής του Ινστιτούτου «Γαληνός»

Ο πόλεμος ως παιδαγωγία: Συμβάν και λόγος

Fata viam invenient
Μοίρα οδόν επινοεί
Αινειάδα, Γ 395

Πόλεμος και παιδαγωγία

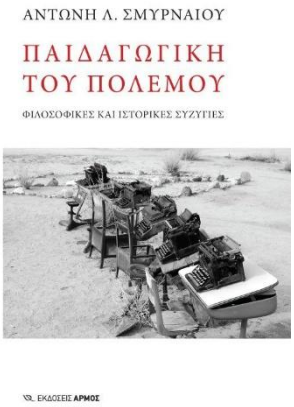

Σε πρώτη ανάγνωση, η συνάρτηση «πόλεμος ως παιδαγωγία» φαίνεται κάπως σαν μία, ρητορική αδεία, παραδοξολογία. Όμως, όταν έχεις διαβάσει το βιβλίο του Αντώνη Σμυρναίου που αναλύει αυτό το δίπολο, τότε έχεις την αίσθηση ότι το εν λόγω παράδοξο είναι η προφανής πραγματικότητα μιας ακρότατης συνθήκης.

Και μόνο το ότι το έργο του Αντώνη Σμυρναίου κατορθώνει αυτή τη μεταστοιχείωση του λόγου, και μάλιστα δίχως να φαίνεται ότι καταβάλλει ιδιαίτερο ρητορικό ή σοφιστικό κόπο, είναι κατόρθωμα. Του οποίου η έκβαση καθιστά το βιβλίο αυτό ανάγνωσμα πολύτιμο για όλους όσοι στοχάζονται την απτή και τη νοητή υπόσταση της ανθρώπινης κατάστασης.

Πιστός στο επιστημολογικό του διάβημα, και στο βιβλίο αυτό ο Αντώνης Σμυρναίος λειτουργεί ως εκχερσωτής του εμπειρικού και διανοητικού πεδίου που βρίσκεται μπροστά μας, αλλά δεν μας είναι πάντα εύκολο να το υποδεχτούμε σε κάποιες εκφάνσεις του και να τις αποδώσουμε με τις κατάλληλες λέξεις. Αντίδραση έως και αντίσταση έναντι της πραγματικότητας, ακόμη και άρνησή της, είναι τυπικοί, καθολικά διαθέσιμοι μηχανισμοί, στους οποίους προσφεύγει, συνειδητά

και ασυνείδητα, το είδος «homo sapiens», όταν οι ψυχονοητικές χωρητικότητες και ικανότητες διεργασίας της εμπειρίας θίγουν ορισμένα προσωπικά ή συλλογικά πλαίσια αναφοράς και, εν τέλει, πάθη και φαντασιώσεις. Το αντίδοτο σε αυτή την έτοιμη ροπή είναι η κατανόηση, της οποίας αρχή είναι πάντοτε η «των ονομάτων επίσκεψις» με διττή έννοια: Να λέγονται τα πράγματα με πρόσφορο όνομα και τρόπο και να ακούμε όσα λένε οι λέξεις για τα πράγματα.

Ο πόλεμος ως ολικό ιστορικό γεγονός

Μεταπλάθοντας την κατά Marcel Mauss έννοια «ολικό κοινωνικό γεγονός», μπορούμε να θεωρήσουμε τον πόλεμο ως ολικό ιστορικό γεγονός. Όπως και το κοινωνικό, έτσι και αυτό είναι ένα φαινόμενο που επινέμεται το σύνολο των κοινωνικών θεσμών και διεργασιών και αποκαλύπτει την κοινωνία ως ολότητα. Ωστόσο, αυτό που διακρίνει τις δύο έννοιες είναι ότι το ολικό ιστορικό γεγονός – όπως ο πόλεμος – πρωτίστως μετασχηματίζει ριζικά, ανασημαίνει και στοιχειώνει την αίσθηση και αναπαράσταση του χρόνου. Γι' αυτό λέμε τόσο αυθόρμητα και αυτονόητα «προπολεμικά» και «μεταπολεμικά»… Ο πόλεμος, ως συμβάν και ως λόγος, επιφέρει λοιπόν περιοδολόγηση, ήτοι ισχυρή στίξη της αναπαράστασης του χρόνου, ο οποίος αντιπροσωπεύει μείζονα διάσταση της αίσθησης της ύπαρξης των ανθρώπων και της κατάστασης των πραγμάτων: Παιδαγωγία με την αυστηρότερη σημασία του όρου.

Ως ολικό ιστορικό γεγονός, ο πόλεμος δεν είναι μόνο μέσον-εργαλείο-μέθοδος επαναπροσδιορισμού του status quo ante bellum με οδηγό τη σχέση νικητής-ηττημένος, το βαθύτερο νόημα που φέρει η εννοιοποίηση του πολέμου κατά τον Κλαούζεβιτς. Είναι και πεδίο ύπαρξης και τρόπος ύπαρξης και κίνητρο ύπαρξης και σκοπός ύπαρξης: Ένα ολικό περιβάλλον βιώματος και διανοίας που διέπεται, μεταξύ άλλων, και από τις κοσμικές δυνάμεις του Έρωτα και του Θανάτου, με τη φροϋδική έννοια των αντίστοιχων ενορμήσεων.

Αντιστοίχως, ο πόλεμος δεν είναι μόνο αυτό που η προπαγάνδα ζωγραφίζει για να τον εξορκίζει – καταστροφή, φόνος, πόνος, οδύνη, θάνατος… Είναι και απόλαυση. Όχι μόνο του αποτελέσματος (νίκη ή έντιμη ήττα), αλλά και της ίδιας της διαδικασίας: Απόλαυση της συντροφικότητας στο όριο ζωής και θανάτου, φόνου και σωτηρίας, υπεράσπισης και εκμηδένισης. Απόλαυση της πράξης – τόσο του φονικού όσο και του ηρωισμού, του πολεμικού ήθους, καθώς και του ένδοξου θανάτου ή τραυματισμού στη μάχη. Και απόλαυση του λόγου και της μνήμης, που ορίζει ταυτότητες και κλίμακες αξιών με κριτήριο τη θέση και τη στάση κάποιου ή κάποιων στον πόλεμο, αλλά και εποχές στο πριν και το μετά του.

Ο πόλεμος λοιπόν, «πάντων πατήρ», είναι θεμελιώδης συνιστώσα της μέχρι τώρα ιστορικά καθορισμένης ανθρώπινης συνθήκης. Ένα από τα εξ αυτού συναγόμενα πορίσματα είναι η αξία και η αναγκαιότητα εξοπλισμού (μια πολεμική μεταφορά!) κάθε εποχής και κάθε κοινότητας με ένα συνεκτικό και περιεκτικό σύστημα εννοιολόγησης, νοηματοδότησης και αξιολόγησης του πολέμου – τόσο σε καιρό πολέμου, όσο και σε καιρό ειρήνης.

Το πόνημα του Αντώνη Σμυρναίου αναλαμβάνει ένα τέτοιο επικίνδυνο εγχείρημα, που είναι η ανάλυση και απο-αφελοποίηση/απο-προφανοποίηση του πολέμου, εκδιπλώνοντας μία αναλυτική και ένα λόγο που έχουν τρία γνωρίσματα:

- Ευρύτητα τόσο της θεματικής όσο και των σημείων θεώρησης κάθε θέματος.
- Προσφορότητα των εννοιολογικών και αναλυτικών εργαλείων και τρόπων που αξιοποιεί για την ευόδωση του εγχειρήματος.
- Γλώσσα και λόγο που λειτουργούν αποκαλυπτικά, απαρτιώνοντας το νόημα και την απόλαυση του κειμένου, την αρτιότητα του επιχειρήματος και τις πλούσιες αντηχήσεις της μεταφοράς.

Παιδαγωγία του αχωρήτου

Ο πόλεμος, όπως δείχνει ο Αντώνης Σμυρναίος, αντιπροσωπεύει ένα πλέγμα βιώματος και λόγου, που σχηματίζει εμπειρία διαμορφωτική για την υλική και ψυχοδιανοητική συγκρότηση του υποκειμένου και του κόσμου του -- με την επισήμανση ότι πολλά από όσα συνιστούν τον πόλεμο αντιπροσωπεύουν τραύματα με την ψυχαναλυτική έννοια του όρου. Ήτοι, βιώματα που κατά ένα μέρος δεν μπορούν να μετατραπούν σε αναπαραστάσεις και να απαρτιωθούν στη ροή των ψυχικών διεργασιών. Πρόκειται για το βαρύ φορτίο του Πραγματικού που εμφωλεύει στο βίωμα του πολέμου -- όπου το Πραγματικό, με τη λακανική έννοια του όρου, υποδηλώνει το άφατο και ανείκαστο που αφορά ζωτικά το υποκείμενο. Σίγουρα, η ένταση των παθών και των τραυμάτων (υλικών, σωματικών και ψυχοδιανοητικών) είναι τέτοια που τείνει να πριμοδοτεί την ακραία και μονοδιάστατη αναπαράστασή του – καλός-κακός, δίκαιος-άδικος, αναγκαιότητα-κατάρα κ.τ.ό. Ωστόσο, όπως δείχνει ο συγγραφέας, ο πόλεμος, ως χωρητή εμπειρία και ως αχώρητο βίωμα ταυτόχρονα, είναι παιδαγωγός και η βίωσή του παιδαγωγία. Όπως ίσως υπονοεί ο Βιργίλιος:

> ‘Sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangent’ (Αινειάδα Α΄ 462)
> «Υπάρχουν δάκρυα των πραγμάτων και τα θνητά αγγίζουν την ψυχή».

Ο δε Αντώνης Σμυρναίος μάς παραπέμπει στον Θουκυδίδη (Γ΄ βιβλίο, 82 - στάσις ἐν Κερκύρᾳ) όταν γράφει:

> «Ὁ γὰρ πόλεμος βίαιος διδάσκαλος, καὶ παραλλάσσει τὰς γνώμας τῶν πολλῶν ἐς τὰ παρόντα» (= Γιατί ο πόλεμος είναι βίαιος δάσκαλος και μετασχηματίζει τις αναπαραστάσεις του πλήθους ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες) – με ιδιαίτερα δε ωμό τρόπο περιγράφει τα πρώτα θύματα κάθε πολέμου, ήτοι τις λέξεις και την αλήθεια: «καὶ τὰ εἰωθότα ὀνόματα ἐς τὰ ἔργα ἀντήλλαξαν τῇ δικαιώσει» (= και παραποίησαν την καθιερωμένη σημασία των λέξεων για να δικαιολογήσουν τις πράξεις τους).

Αυτόν τον περίτεχνο τρόπο αντίληψης, αναπαράστασης και ομιλητικής διαχείρισης του πολέμου αναλύει σε ποικίλα πεδία ο συγγραφέας, με τρόπο που το λιγότερο που επιτυγχάνει είναι να βάζει σε σκέψεις τον νου που τον διαβάζει – μείζον ευεργετικό αποτέλεσμα μιας ανάγνωσης. Η δική μου αίσθηση και σύνοψη αυτής της ανάγνωσης είναι ότι και το βίωμα και ο στοχασμός περί πολέμου αντιπροσωπεύουν μία υπερλεπτοφυή, επικίνδυνη και μαζί γονιμότατη διαλεκτική μεταξύ αλήθειας και αυταπάτης. Η δε εν λόγω διαλεκτική συγκροτεί το περιβάλλον όπου όντως ο πόλεμος παρέχει αναγκαία και αναγκαστικά μία υπερβολική μάζα

ερεθισμάτων και πληροφορίας, που θα υποστεί, με καιρό και με κόπο, πολλαπλές αλλεπάλληλες αναγνώσεις, λειτουργώντας ακριβώς ως πολυσχιδής παιδαγωγία.

Η πικρή, μεταλλική από το χυμένο αίμα, επίγευση αυτής της παιδαγωγίας είναι ένα θέμα που όχι μόνο δεν αποφεύγει ο Αντώνης Σμυρναίος, αλλά και το αναλύει διεξοδικά, υποβάλλοντας σε κριτικό έλεγχο δύο από τις δεσπόζουσες του σύγχρονου πολιτισμού και της αντίστοιχης νοοτροπίας που αυτός καλλιεργεί: Την αποτομή της αρνητικότητας ως φοβο-φοβία, και την απαίτηση ακόμη και η πικρή αλήθεια να σερβίρεται παιγνιωδώς, ως μία ακόμη προσθήκη στο μενού της διασκεδαστικής αντίληψης του πολιτισμού και αυτής της ύπαρξης που δέρνει τον σύγχρονο δυτικό κόσμο.

Άξιον εστί

Αν θα είχα να προτείνω δύο πράγματα, τα οποία θα εμπλούτιζαν το έργο του Αντώνη Σμυρναίου για τον πόλεμο ως παιδαγωγία, θα ήταν τα εξής:

- Πρώτο, η οργανική αξιοποίηση της έννοιας «φαντασίωση» με την ψυχαναλυτική εκδοχή της. Παράδειγμα τέτοιου διαβήματος είναι και η δική μου συμβολή στον συλλογικό τόμο «Εμφύλιος Πολιτισμικό Τραύμα» (εκδόσεις Αλεξάνδρεια). Θεωρώ ότι μια τέτοια διεύρυνση της ερευνητικής επιστημολογίας του συγγραφέα θα ωφελούσε τη μελέτη του αντικειμένου του.
- Δεύτερο, η θεώρηση του πολέμου υπό το πρίσμα ενός αποφθέγματος που μας παρέδωσε κάποιος, ο οποίος γνώριζε κάλλιστα τι εστί πόλεμος (ιδεωδώς δε, πόλεμος δίχως μίσος, ως φυσική διεργασία στο πλαίσιο της ανθρώπινης συνύπαρξης). Είπε λοιπόν ο Ρόμελ : «Ο κίνδυνος θανάτου είναι το καλύτερο αντίδοτο στις αυταπάτες». Στη φράση αυτή όντως συμπυκνώνεται – και δικαιώνεται – η θεώρηση που αναδεικνύει τον πόλεμο ως παιδαγωγία. Γιατί τι βαθύτερο και διαρκέστερο μπορεί να προσφέρει μία παιδαγωγία από την εκτόπιση της αυταπάτης και την αποδοχή της αλήθειας; Οπότε ο πόλεμος, ως περιβάλλον που ορίζεται ακριβώς ως ενδεχόμενος θάνατος, δικαίως θεωρείται και όντως λειτουργεί ως άγριος παιδαγωγός.

Το παρόν έργο του Αντώνη Σμυρναίου, συνδυάζοντας ευρύτητα, πλούτο και σαφήνεια, είναι πολύτιμη συμβολή σε αυτό το πικρό ζητούμενο. Και με αυτή τη διαλεκτική έννοια, άξιον εστί. Επειδή, προσβλέποντας ακριβώς στην υπέρβαση της αυταπάτης, αναδεικνύει τη φρικτή αλήθεια ότι *'Fata viam invenient'* (*Μοίρα οδόν επινοεί).*

Όθεν, «όλβιος όστις ιστορίης έσχε μάθησιν» – και δεν αποφεύγει να κοιτάξει, όσο είναι ανθρωπίνως δυνατόν, το πεπρωμένο που λέγεται «πόλεμος» και τους δρόμους του στις ψυχές και τον κόσμο τους.